

Mirostawa Bednarzak-Libera

Rola książki w działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej (1891–1918) Szkic do dziejów książki w Krakowie

Przełom XIX i XX wieku to okres, w którym nastąpił intensywny rozwój różnych form organizacji życia społecznego. Najlepsze warunki do ich tworzenia istniały w Galicji znajdującej się pod berłem Habsburgów. Prowincja ta cieszyła się autonomią, ale mimo to była regionem ubogim, zacofanym zarówno pod względem ekonomiczno-społecznym, jak i oświatowym. Brakowało polskich szkół i nauczycieli. Powszechnym zjawiskiem był analfabetyzm. W 1890 r. było 67% analfabetów, a w ponad 2000 gminach nie prowadzono szkół. Stan rozwoju oświaty nie zmienił się znacząco w kolejnych latach¹.

Sytuacja oświatowa Galicji skłoniła postępowych Polaków do podjęcia działań, które by umożliwiły „nieść przed narodem oświaty kaganek”². W tym celu powoływano stowarzyszenia społeczne, gospodarcze, naukowe, oświatowe, sportowe, turystyczne i inne. Powstało m.in. Towarzystwo Oświaty Ludowej, Towarzystwo Kółek Rolniczych, Towarzystwo Przyjaciół Oświaty, Towarzystwo Uniwersytetu Ludowego im. A. Mickiewicza, Towarzystwo Szkoły Ludowej, Towarzystwo im. P. Skargi³.

Jedną z większych liczebnie organizacji działających w Galicji było Towarzystwo Szkoły Ludowej (TSL). Założono je w Krakowie w 1891 r., by upamiętnić obchody setnej rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 maja. Działalność rozpoczęło jednak dopiero w marcu 1892 roku⁴.

¹ *Galiczyjskie wspomnienia szkolne*, Warszawa 1955, XXXVIII.

² Światomir, *Ciemnota Galicji w świetle cyfr i faktów 1772–1902. Czarna księga szkolnictwa galicyjskiego*, Lwów 1904, s. 204.

³ Zob. np.: *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. II, Warszawa 1990.

⁴ Szerzej na ten temat: Archiwum Państwowe w Krakowie (dalej AP w Krakowie): Akta Komitetu Obchodów Setnej Rocznicy Nadania Konstytucji 3 Maja 1791 r.; Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie (dalej MHPRL): Odezwa Zarządu Głównego TSL, nr 1331; J. Sokolski, *Jak młodzież niepodległościowa urzeczywistniała powstanie TSL*, „Przewodnik Oświatowy”, nr V–VI; *Kto położył kamień pod budowę TSL*, „Kurier Lwowski” 1917, nr 207; *TSL w Galicji*, „Zagon” 1907, nr 24 i inne.

Do grona założycieli Towarzystwa należeli: A. Asnyk, M. Daniela, E.T. Bandrowski, L. Boroński, T. Chromecki, W. Biechoński. W życiu każdego z wymienionych założycieli TSL można znaleźć wystarczająco dużo śladów świadczących o tym, że nie była im obca tradycja i ideały narodowe. Należeli do pokolenia uczestników i świadków powstania styczniowego i konspiracyjnej młodzieży, poszukującej nowych dróg realizacji idei niepodległościowej.

Towarzystwo funkcjonowało na podstawie statutów, zatwierdzonych specjalnymi reskryptami przez C.K. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, uchwalonych w latach: 1892, 1896, 1903, 1908 na Walnych Zgromadzeniach członków⁵.

Członkiem TSL mógł być każdy bez różnicy płci i przekonań politycznych, kogo przyjął zarząd jednego z kół lub Zarząd Główny. Byli nimi Polacy, a także Żydzi. Szeregi organizacji zasilala inteligencja, księża, kupcy, rzemieślnicy, robotnicy oraz chłopci, burżuazja i ziemiaństwo.

Działacze Towarzystwa wywodzili się z różnych partii politycznych: obozu narododemokratycznego (np. E. Adam, Z. Próchnicki, T.T. Jeż, Z. Balicki, S. Rymar, S. Natanson, K. Wojnar), ruchu ludowego (np. J. Dąbski, A. Średniawski, J. Rączkowski, J. Madejczyk, G. Dubiel, F. Bardel, F. Maślanka, W. Dunin-Wąsowicz, A. Rutkowski, W. Kiernik, W. Witos, J. Stapiński)⁶ i ugrupowań socjalistycznych (np. Z. Daszyńska-Galińska, B. Urbanowicz, A. Górzycka, K. Bobrowski, J. Czmiel, A. Hudecówna, J. Kalinowski, J. Łyczawski, S. Marecki).

Prowadzeniem pracy programowej TSL zajmowały się głównie koła – najniższe komórki organizacyjne. Nadana im autonomia pozwalała zrzeszonym w nich działaczom na wybór realizacji zadań programowych w zależności od potrzeb lokalnego środowiska i posiadanych środków materialnych.

Fundusze uzyskiwano ze składek członków, od społeczeństwa poprzez dary, zapisy, a także przez organizowanie masowych zbiórek, np. w dniu 3 maja tzw. „Dar Narodowy 3 Maja” i „Dar Grunwaldzki”. Zwracano się też do krajowych i państwowych władz o subwencje na prowadzenie konkretnej działalności, np. organizowanie szkół, kursów zawodowych, burs, ochronek itp.

Towarzystwo Szkoły Ludowej było organizacją oświatową, która w swej działalności nawiązywała do narodowych, postępowych tradycji i patriotycznych postaw Polaków⁷. Ideowym drogowskazem były zasady ustrojowe Konstytucji 3 maja i re-

⁵ Zob.: AP w Krakowie, TSL-2 Statut TSL z 1892 r.; TSL-3 Statut TSL uchwalony na Nadzwyczajnym Walnym Zgromadzeniu dnia 5 stycznia 1896 r.; TSL-4 Statut TSL uchwalony na Zwyczajnym Walnym Zgromadzeniu dnia 2 czerwca 1903 r., zatwierdzony reskryptem C.K. Ministerstwa Spraw Wewnętrznych; TSL-5 Statut uchwalony na Nadzwyczajnym Walnym Zgromadzeniu we Lwowie dnia 2 lutego 1908 roku, przyjęty do wiadomości reskryptem C.K. Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z dnia 22 sierpnia 1908 r., 1.28008.

⁶ Szerzej na ten temat: *Ludowcy w Towarzystwie Szkoły Ludowej (1891–1918)*, [w:] *Wieś – chłopci – ruch ludowy – państwo. Księga Pamiątkowa Profesora Józefa Ryszarda Szaflika*, Warszawa 1996, s. 52–60.

⁷ Zob. np.: M. Bednarzak-Libera, *Tradycja kościuszkowska w działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej*, [w:] *Insurekcja kościuszkowska: historia – tradycja – współczesność*, Kielce 1995, s. 149–166; *Idee kościuszkowskie w działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej*, [w:] *Powstanie 1794 roku i tradycje kościuszkowskie na Podlasiu*, red. J. Wojtasik, Siedlce 1997, s. 149–154.

formy oświatowe Komisji Edukacji Narodowej. Programowy cel działalności wyrażono hasłem „Przez oświatę do wolności”.

W tym trudnym dla ludności polskiej okresie braku państwowości podjęło się Towarzystwo zbliżenia i zaktywizowania wielu grup wiekowych oraz środowisk społecznych tak, by następnie włączyły się do życia społecznego i narodowego oraz walki o niepodległość. Działacze TSL sądzili, że „naród nasz tylko przez lud odzyskać może nieprzedawnione prawa swoje”⁸ ponieważ w włościanach tkwi siła, którą można wykorzystać w walce o odzyskanie niepodległości. Jednocześnie uznano, że „lud do narodowej pracy powołać można jednak tylko przez oświatę”⁹. Przyjęto zatem za główny cel działalności szerzenie oświaty wśród ludu opartej „na narodowych podstawach, aby szkoła polska szerząc światło, szerzyła zarazem, poczucie narodowości i świadomości obowiązków wobec Ojczyzny”¹⁰. Działacze zauważyli, że „główną podwaliną moralności ludu [...] jest wiara ojców naszych, starać się będziemy, aby Towarzystwo nasze nie tylko szanowało, ale nadto przyczyniało się do wzmocnienia religijności u ludu”¹¹. Równocześnie jednak przyjęto zasadę nieprzenoszenia prądów i walk politycznych na grunt działalności TSL i deklarowano „budzić w ludzie zamiłowanie do postępu i swobód obywatelskich. Wyznając zasadę równości wszystkich warstw społecznych, [...] siać ziarno jedności i miłości”¹². Ponadto głoszono, że „TSL ma wielkie ogromne zadanie także w tym kierunku, ażeby zbliżać lud do sfer inteligentnych i przeciwnie ludzi inteligentnych uczyć żyć z ludem i dla niego pracować”¹³.

Towarzystwo starało się jak najefektywniej realizować założenia ideowo-programowe. Początkowo skoncentrowano się na budowaniu własnych szkół i subwencjonowaniu gmin kresowych, które postanowiły wybudować szkoły z własnych funduszy. Następnie w miarę ujawniania się nowych potrzeb w dziedzinie oświaty i wzrostu liczby działaczy postanowiono poszerzyć zakres prowadzonych prac o kolejne metody, środki i formy realizowane wśród różnych grup wiekowych, społecznych i środowiskowych. Wprowadzono: szkółki nauczania początkowego, kursy dla analfabetów, ochronki, bursy, „uczelnie”, ogniska, kolonie letnie, czytelnice, wypożyczalnie, biblioteki, wykłady, pogadanki, odczyty, biura porad prawnych i pośrednictwa pracy, teatry, chóry, orkiestry, obchody świąt i rocznic narodowych, wycieczki, domy ludowe, muzea, prace wydawnicze i kolportażowe.

Działalność programowa Towarzystwo realizowana była więc w dwóch głównych kierunkach:

- kształcenie oraz wychowanie dzieci i młodzieży (oświata szkolna);

⁸ MHPRL, *Odezwa ...*, s. 1.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem, s. 2.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

¹³ J. Świerk, *TSL – zaczęta i nieskończona nić*, Kraków 1920, s. 14–15.

- upowszechnianie oświaty i kultury narodowej wśród dorosłych (oświata pozaszkolna)¹⁴.

W orbicie zainteresowań TSL znalazła się ludność polska zamieszkująca następujące kraje monarchii austro-węgierskiej: Galicja, Bukowina, Śląsk Cieszyński, Morawy, Austria Dolna.

Ponadto prowadzono niektóre formy pracy kulturalno-oświatowej także w: Brazylii, Danii, Bośni i innych¹⁵.

Towarzystwo miało swoją siedzibę w Krakowie. Tu pracował Zarząd Główny i wszystkie stworzone przez niego agendy. W mieście powstało 10 kół: Kraków I (męskie), Kraków II (Pań), Kraków III, Kraków IV (akademickie), Kraków V (im. A. Asnyka), Kraków VI (im. J. Słowackiego), Kraków VII (im. T. Kościuszki), Kraków VIII (Uniwersyteckie), Kraków IX (im. Królowej Jadwigi), Kraków X. Tu funkcjonował Krakowski Związek Okręgowy skupiający w 1912 r. 29 kół. W mieście kilkakrotnie obradowały Walne Zgromadzenia Towarzystwa, na których podejmowano decyzje dotyczące kierunków działalności i metodyki prowadzonych prac. Ukazujące się w Krakowie periodyki: „Miesięcznik TSL”, a później „Przewodnik Oświatowy” i inne wydawnictwa upowszechniały wypracowane koncepcje działalności.

W artykule prezentuję rolę, jaką odegrała książka w realizacji programowych celów działalności Towarzystwa powstałych w Krakowie.

Towarzystwo Szkoły Ludowej wobec książek

Książka była środkiem, który wykorzystywano w wszystkich kierunkach prowadzonej działalności. Posługiwano się nią w realizacji najważniejszego zadania – szerzenia oświaty – jakiego podjęło się Towarzystwo. Przy pomocy książki propagowano czytelnictwo. Rozpowszechniano wśród korzystających ze zgromadzonych w sieci „placówek bibliotecznych”¹⁶ księgozbiorów wiedzę, kulturę. Zachęcano do samokształcenia poprzez czytanie książek w szkołach, udział wprowadzonych przez działaczy odczytach, wykładach, kursach. Książka była jednym ze źródeł dochodów Towarzystwa. Wydawano książki, które uznawano za pożyteczne dla ludno-

¹⁴ Zob. np.: M. Bednarzak-Libera, *Formy działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej na wsi galicyjskiej w latach 1891–1914*, [w:] *Chłopi – naród – kultura*, przew. komitetu red. J.R. Szaflik, t. 4, *Kultura i oświata na wsi*, pod red. A. Meissnera, Rzeszów 1996, s. 229–239; teże, *Oświata pozaszkolna w działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej (1891–1918)*, Zeszyty Naukowe, Seria Nauki Humanistyczne, Historia, z. 2, Siedlce 1996, s. 85–103.

¹⁵ Szerzej na ten temat: M. Bednarzak-Libera, *Działalność Towarzystwa Szkoły Ludowej na obszarze monarchii austro-węgierskiej (poza Galicją) w latach 1891–1918*, [w:] *Dzieje kształtowania się polskich instytucji oświatowych*, pod red. E.M. Mierzwę, Piotrków Trybunalski 2002, s. 199–231.

¹⁶ Jeśli nie będzie zachodziła potrzeba użycia nazwy określonego typu, tj. wypożyczalnia, czytelnia, czytelnia z wypożyczalnią, biblioteka itp. będzie używany umownie przyjęty termin „punkt biblioteczny” lub „placówka biblioteczna”.

ści polskiej mieszkającej na wsi i mieście oraz prezentujące działalność prowadzoną przez Towarzystwo. Zajmowano się kolportażem książek.

Metodyka pracy z książką

W celu usprawnienia prowadzonych prac zmierzających do rozpowszechniania książki i zachęcania do jej czytelnictwa wykorzystywało TSL wiele koncepcji wypracowanych wcześniej przez inne organizacje, takie jak Towarzystwo Oświaty Ludowej, czy Towarzystwo Kółek Rolniczych¹⁷. Zastosowano m.in. edytorstwo i kolportaż książek, a przede wszystkim zajęto się zakładaniem specjalnych instytucji umożliwiających ludności polskiej mieszkającej na wsi i w mieście korzystanie ze słowa drukowanego.

Zarząd Główny TSL zainspirował szereg działań ułatwiających i usprawniających prowadzenie tych prac, tj. opracowano „Instrukcję tyczącą się zakładania, prowadzenia i nadzorowania czytelni ludowych i bezpłatnych wypożyczalni książek”¹⁸, organizowano kursy dla kierowników czytelni, utworzono komisję czytelniczo-katalogową, opracowywano katalogi książek polecanych, założono Centralną Składnicę Książek. Działacze Towarzystwa zamieszczali też różne artykuły dotyczące prowadzonej akcji szerzenia czytelnictwa w organie prasowym Towarzystwa „Miesięczniku TSL”, a następnie „Przewodniku Oświatowym”¹⁹. Działalność związana z rozwojem sieci „punktów bibliotecznych” i czytelnictwa była co roku omawiana przez Zarząd Główny w rocznych sprawozdaniach²⁰. Podobnie czyniły zarządy kół uczestniczących w akcji czytelniczej²¹.

Rozwój czytelnictwa był niejednokrotnie omawiany w trakcie obrad Walnych Zgromadzeń. Uchwalone tam wnioski stawały się „drogowskazami” dla działalności Towarzystwa w tej dziedzinie²².

¹⁷ K. Maleczyńska, *Udostępnianie książki w bibliotekach oświatowych oraz inne formy upowszechniania słowa drukowanego wśród najszerszych kręgów ludności w latach 1795–1914* [w:] *Z dziejów udostępniania książki w Polsce w okresie zaborów. Studia i materiały*, pod red. K. Maleczyńskiej, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 673, Bibliotekoznawstwo XI, Wrocław 1985, s. 66.

¹⁸ *Instrukcja tycząca się zakładania, prowadzenia i nadzorowania czytelni i bezpłatnych wypożyczalni książek*, [w:] *Statut i regulaminy*, Kraków 1894.

¹⁹ Zob. np.: *Biblioteki szpitalne*, „Przewodnik Oświatowy” 1908, nr 5, s. 214; *Uwagi o zakładaniu i prowadzeniu wiejskich czytelni TSL*, „Przewodnik Oświatowy” 1910, nr 10, s. 315–325; *Praca w czytelni TSL*, „Przewodnik Oświatowy” 1910, nr 12, s. 462–465.

²⁰ Zob. np.: *Sprawozdanie z działalności TSL w Krakowie za rok MCMIV*, Kraków 1905, s. XX–XXI; *Sprawozdanie z działań TSL w Krakowie za rok 1905*, Kraków 1906, s. XIX; *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1907*, Kraków 1908, s. 27–29; *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1911*, Kraków 1912, s. 121–128; itp.

²¹ Zob. np.: *Sprawozdanie Zarządu Koła TSL w Jarosławiu za rok administracyjny 1904*, Jarosław 1905, s. 13–15.

²² Szerzej na ten temat: AP w Krakowie, TSL – 39, Protokoły z Walnych Zjazdów TSL (1903–1913); TSL – 43, Protokoły. Z posiedzeń Walnych Zgromadzeń TSL (1892–1902); TSL – 45, Protokoły z posiedzeń ZG TSL (13 marca 1892 – 12 października 1897).

Rozwojem sieci „punktów bibliotecznych” zajmowały się koła – najmniejsze jednostki organizacyjne TSL – specjalnie do tych prac przygotowane przez Zarząd Główny. Każde koło miało prawo założenia „placówki bibliotecznej” na życzenie swoich członków i po uzyskaniu zgody Zarządu Głównego. Do obowiązków koła należało staranie o lokal, gromadzenie środków na urządzenie i prowadzenie „punktów bibliotecznych”, w tym także na zakupy książek i prenumeratę czasopism oraz wybór kierownika placówki. Kontrolę bezpośrednią nad „placówką biblioteczną” sprawował delegat Zarządu Głównego. Był nim na ogół członek miejscowego koła lub koła zakładającego dany „punkt biblioteczny”.

Działalność „placówek bibliotecznych”, jak też zasilanie ich księgozbiorów nowymi książkami podlegało kontroli specjalnej komisji czytelniczo-katalogowej, wyłonionej spośród członków ZG TSL²³. Miała ona „za zadanie śledzić za rozwojem literatury ludowej, oceniać ją z punktu widzenia potrzeb TSL i uzupełniać «Katalog bibliotek normalnych...» nowościami”²⁴. Jej pracę przedstawiał w corocznych sprawozdaniach ZG TSL. Wskazywał np., iż w 1909 r. spośród 305 poddanych ocenie książek uznała ona 41 dzieł za bardzo polecane, 74 za polecane, 180 za dozwolone, 8 za niepolecane i 2 za szkodliwe²⁵. Ponadto wyniki prowadzonych prac publikowała komisja kwalifikacyjna na łamach organu Towarzystwa, w formie dodatku do poszczególnych numerów, bądź odrębnie, w postaci katalogów wzorcowych. W „Miesięczniku TSL” był też co miesiąc zamieszczany „Przegląd krytyczny literatury z ocenami”²⁶.

Literatura zalecana przez komisję kwalifikacyjną była wykorzystywana do opracowania katalogów wzorcowych, które miały ułatwiać rozbudowę księgozbiorów „placówek bibliotecznych” TSL o najbardziej pożądane piśmiennictwo dostosowane do potrzeb danego środowiska i uwzględniające poziom przygotowania ogólnego czytelników. Opracowywano inne katalogi dla każdego z typów funkcjonujących bibliotek. Takie katalogi Towarzystwo wydawało często²⁷.

Do czytelni wiejskich zalecano w katalogach literaturę, która miał służyć rozwijaniu wśród chłopów świadomości narodowej i obywatelskiej oraz umiejętności racjonalnego gospodarowania, zasad higieny, najnowszych osiągnięć techniki. TSL – podobnie jak inne towarzystwa – starało się ukierunkowywać zainteresowania czy-

²³ *Sprawozdanie ZG TSL w Krakowie za rok 1904*, Kraków 1905, s. XII; *Komisja czytelniczo-katalogowa*, „Miesięcznik TSL”, 1901, nr 1, s. 92–93.

²⁴ M. Stępowski, *Towarzystwo Szkoły Ludowej – jak powstało, co zrobiło i do czego dąży (1891–1911). W 20-stą rocznicę powstania TSL*, Kraków 1911, s. 54, 110; por.: *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1907...*, s. 27.

²⁵ *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1909*, Kraków 1910, s. 43.

²⁶ Zob. np.: *Przegląd krytyczny literatury z ocenami*, „Miesięcznik TSL” 1906, dodatek do numerów 1–5 i 7–12.

²⁷ Zob. np.: *Katalog bibliotek normalnych polecanych przez Zarząd Główny Towarzystwa Szkoły Ludowej dla wypożyczalni wiejskich*, „Miesięcznik TSL” 1902, dodatek do numerów 7–9; *Katalog bibliotek normalnych wiejskich i miejskich*, oprac. A. Januszewski, Kraków 1908.

telnicze chłopów przede wszystkim na literaturę współczesną, często broszurową o charakterze zachowawczym, filantropijnym i moralizatorskim.

W miejskich bibliotekach zalecano gromadzenie literatury ze specjalistycznych dziedzin, takich jak np.: historia literatury, filozofia; socjologia i estetyka, historia i monografie, przyroda i matematyka, podróże i etnografia itp.²⁸

Formy pracy oświatowej wykorzystywane przez TSL do upowszechniania książki

Organizacja sieci „placówek bibliotecznych”

W działalności TSL w zakresie rozwoju sieci „placówek bibliotecznych” popularyzujących czytelnictwo można wyróżnić dwa okresy. W pierwszym trwającym do 1902 roku, a więc w okresie umacniania wpływów Towarzystwa i koncentracji prac na rozwoju szkolnictwa w Galicji, sieć jego wypożyczalni, czytelnicy i bibliotek rozwijała się słabo. W ciągu pierwszych jedenastu lat istnienia Towarzystwa liczba tych placówek wzrosła z 13 do 185. Założone przez działaczy „punkty biblioteczne” stawały się podstawowymi ogniwami organizacyjnymi, zwłaszcza tam, gdzie nie istniały jeszcze koła terenowe. Różniły się one od nich jedynie obszarem działalności ograniczonym do miejsca siedziby. Jako ogniwa organizacyjne TSL, „punkty biblioteczne” zobowiązane były służyć też celom nakreślonym przez kolejne statuty Towarzystwa. Przełomowym rokiem dla rozwoju sieci bibliotecznej był rok 1903. Wtedy to znacznie wzrosło tempo zakładania wypożyczalni, czytelnicy i bibliotek. Ten gwałtowny wzrost ilości „placówek bibliotecznych” został spowodowany założeniem w 1902 r. przy Zarządzie Głównym Centralnej Składnicy Książek – o czym będzie jeszcze wspomniane. Usprawniło to znacznie pracę, gdyż za jej pośrednictwem koła, np. w 1904 r., założyły 155 czytelnicy i 40 uzupełniły²⁹.

Rozwój sieci „punktów bibliotecznych” i czytelnictwa przebiegał z różną intensywnością. Nie udało się ustalić ile placówek upowszechniających czytelnictwo założyło TSL w latach 1891–1918. Przykładowo placówek propagujących czytelnictwo w Galicji założono: w roku 1904 – 865, w 1905 – 1027, w 1907 – 1434, w 1908 – 1650, w 1909 – 1773, w 1910 – 1926³⁰.

Podsumowując swoją działalność służącą popularyzacji czytelnictwa ZG w 1904 r. stwierdził, że: „Dobiegamy więc szybkim krokiem do cyfry tysią-

²⁸ M. Stępowski, *Towarzystwo Szkoły Ludowej...*, s. 110; W. Sikora, *Towarzystwo Szkoły Ludowej w latach 1891–1928. Krótki rys działalności*, Kraków 1929, s. 17; J. Albin, *Z działalności bibliotek ludowych w Galicji*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1983, nr 1/2, s. 94–95.

²⁹ *Sprawozdanie z działalności TSL w Krakowie za rok MCMIV...*, s. IX–X.

³⁰ *Ibidem*, s. XXVIII–XXXI; *Sprawozdanie z działalności TSL w Krakowie za rok 1905...*, s. 21–22; *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1907...*, s. 64; *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1908*, Kraków 1909, s. 71; *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1909...*, s. 207; *Sprawozdanie z działalności TSL w jubileuszowym roku 1910*, Kraków 1911, s. 362–363.

ca czytelnia, a cyfra ta z pewnością stanie się najlepszym bodźcem do jej podwojenia w możliwie krótkim czasie! Dziś tylko z pełnym zadowoleniem mamy prawo powiedzieć, że pod tym względem wysunęliśmy się na czoło wszystkich towarzystw oświatowych polskich³¹.

Do takich wniosków doszedł również R. Terlecki, stwierdzając, że od początku XX wieku TSL tak szybko rozwijało sieć bibliotek i czytelni, że ich liczba przewyższyła dokonania wszystkich pozostałych stowarzyszeń³². Zdaniem J. Albina ten przyspieszony rozwój sieci placówek usytuował z czasem TSL wśród najbardziej aktywnych na tym polu galicyjskich towarzystw oświatowych³³.

Działalność Towarzystwa w zakresie zakładania sieci specjalnych instytucji upowszechniających czytelnictwo cechowała duża elastyczność. Było to uzależnione od środowiska, lokalnych warunków, możliwości organizacyjno-finansowych kół, a także okresu powstawania.

Tworzono różne **typy „placówek bibliotecznych”** mających rozmaite cele:

- **Czytelnia** – „posiada własny lokal lub wynajęty, w którym czyta się pisma i książki na miejscu, a nie pożycza się ich do domu”³⁴. Początkowo koła TSL umieszczały czytelnie w lokalu skromnie urządzonej, a w późniejszym okresie w lokalach obszernych, wygodnych, jasnych, ogrzewanych, z estetycznym wystrojem wnętrz. Ich urządzeniem i realizacją „wachlarza” zadań kulturalno-oświatowych zajmował się zarządzający czytelnią kierownik. Funkcję tę pełnili: włościanie, nauczyciele, osoby duchowne, robotnicy, urzędnicy, inteligencja wiejska i miejska. Z czasem zaczęło TSL dążyć, by na czele czytelni stał zarząd, który by zarządzał placówką samodzielnie, doznając tylko wsparcia moralnego i materialnego ze strony macierzystego koła³⁵.
- **Wypożyczalnia** – „pożycza książki i pisma do domu”³⁶. Lokowano ją w wynajętych w tym celu klasach szkolnych³⁷, chatach wiejskich, pomieszczeniach w kancelariach władz gminnych, a niekiedy w pomieszczeniach kościelnych i dworach szlacheckich. Często też w lokalach wynajmowanych od innych towarzystw, np. Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, czy Towarzystwa Kółek Rolniczych. Znaczna część funkcjonowała również w budynkach TSL,

³¹ *Sprawozdanie z działalności TSL w Krakowie za rok MCMIV...*, s. XX.

³² R. Terlecki, *Oświata dorosłych i popularyzacja nauki w Galicji w okresie autonomii*, Wrocław–Warszawa–Gdańsk–Łódź 1990, s. 188.

³³ J. Albin, op. cit., s. 93.

³⁴ *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1909...*, s. 92.

³⁵ Zob.: E. Podgórska, *Sytuacja szkolnictwa i oświaty w zaborze austriackim*, [w:] *Dzieje szkolnictwa i oświaty na wsi polskiej do 1918 roku*, t. I, pr. zb. pod red. S. Michalskiego, Warszawa 1982, s. 283; J. Potoczny, *Od alfabetyzacji do popularyzacji wiedzy*, Rzeszów 1993, s. 102; W. Sikora, *Zadania Towarzystwa Szkoły Ludowej*, Kraków b.r.w., s. 13; *W sprawie założenia czytelni publicznej w Krakowie*, „Przewodnik Oświatowy” 1907, nr 1, s. 55.

³⁶ *Sprawozdanie za rok 1909...*, s. 92.

³⁷ Aby umożliwić ulokowanie tych „punktów bibliotecznych” w budynkach szkolnych przeprowadzono rokowania z Radą Szkolną Krajową (*Sprawozdanie kwartalne z czynności ZG TSL*, Kraków 1897, s. 9).

np. domach ludowych. Niekiedy wypożyczalnią była nawet tylko zamykana szafa z książkami, umieszczana u osoby zasługującej na zaufanie. Pierwsze wypożyczalnie TSL dysponowały zazwyczaj skromnym księgozbiorem. Z czasem były one stopniowo przekształcane w czytelnie lub czytelnie połączone z wypożyczalnią³⁸.

- **Wypożyczalnia połączona z czytelnią** – „można książki i pisma pożyczać do domu, a nadto czytać je na miejscu”³⁹. Z czasem ten typ placówki bibliotecznej stał się podstawową formą upowszechniania przez TSL książki i czytelnictwa⁴⁰.
- **Biblioteka miejska** – „wypożyczalnia książek, która zamierzona jest od razu na większą skalę”⁴¹. Zakładano je w miastach, w których odczuwano brak placówek o charakterze oświatowym zaspokajających potrzeby miejscowej inteligencji, nie tylko ze względu na literaturę piękną, ale i ze względu na literaturę naukową. Zapewniano księgozbiór dostosowany do potrzeb środowiska czytelniczego gromadzony w specjalistycznych działach. Starano się by biblioteki miejskie stawały się też ogniskami kulturalnego życia miasta⁴².
- **Biblioteka „ruchoma” zwana inaczej „wędrowną”** – była swoistą oszczędnościową formą czytelnia/wypożyczalni, co roku dochodziło w niej do wymiany przeczytanego kompletu książek z inną tego typu placówką TSL. Umożliwiało to działaczom za dużo mniejsze fundusze zasilanie książkami znacznie większej liczby wsi, niż gdyby zakładano w nich stałe wypożyczalnie. Ich księgozbiór był dość skromny zarówno w wyborze literatury, jak i ilości książek – przeciętnie składał się z 50–80 tomów. Zawierał literaturę powieściową – 45%, książki popularnonaukowe – 50%, 5% przeznaczano zaś na książki o tematyce zależnej od warunków miejscowych, np. przeciwdziałających germanizacji, pijaństwu itp.⁴³

W zależności od środowiska i lokalnych warunków organizowali działacze Towarzystwa:

- na wsi: wypożyczalnie, czytelnie, wypożyczalnie połączone z czytelniami, biblioteki „ruchome”;

³⁸ *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1909...*, s. 91; M. Stepowski, *Towarzystwo Szkoły Ludowej...*, s. 108; S. Mauersberg, *Wybrane zagadnienia z dziejów oświaty dorosłych*, Warszawa 1981, s. 41–42; E. Podgórska, op. cit., s. 282.

³⁹ *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1909...*, s. 92.

⁴⁰ J. Albin, op. cit., s. 94.

⁴¹ *Sprawozdanie za rok 1909...*, s. 92.

⁴² *Sprawozdanie działalności TSL za rok 1909...*, s. 91; *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1911*, Kraków 1912, s. 127; K. Maleczyńska, *Upowszechnianie książki...*, s. 71.

⁴³ *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1909...*, s. 91–92; K. Maleczyńska, *Ogólna charakterystyka udostępniania w bibliotekach polskich w latach 1795–1914*, [w:] *Z dziejów udostępniania książki w Polsce w okresie zaborów. Studia i materiały*, pod red. K. Maleczyńskiej, „Acta Universitatis Wratislaviensis” Nr 673, Bibliotekoznawstwo XI, Wrocław 1985, s. 56; też: *Udostępnianie książki...*, s. 87; *Różne wiadomości*, „Miesięcznik TSL”, 1904, nr 3, s. 42–43.

- w mieście: wypożyczalnie, czytelnie, wypożyczalnie połączone z czytelniami, publiczne biblioteki miejskie.

W zakładaniu „punktów bibliotecznych” uwzględniono też potrzeby mniejszych społeczności czytelników. Dla ich potrzeb organizowano: biblioteki szkolne, biblioteki w bursach; biblioteki nauczycielskie, biblioteki w szpitalach, biblioteki dla uchodźców itp.

Punkty propagujące czytelnictwo zakładało TSL przede wszystkim tam, gdzie ludność polska miała mały dostęp do oświaty z powodu niewielkiej liczby polskich placówek kulturalnych w stosunku do istniejących potrzeb. Organizowano je również tam, gdzie ludność najbardziej oświaty potrzebowała, czyli na obszarach etnicznie mieszanym, gdzie Polacy narażeni byli na wynarodowienie. Rozmieszczenie tego typu placówek zależało od aktywności miejscowych działaczy Towarzystwa, jak i od tego, czy dany powiat znajdował się w sferze działania jednego czy kilku kół.

Towarzystwo wiedząc, iż zachodnie powiaty Galicji zamieszkałe były przez ludność prawie wyłącznie polską, podczas gdy w powiatach wschodnich Polacy stanowili mniejszość, uważało, że jedna czytelnia założona np. w powiecie kosowskim (liczącym tylko ok. 5% Polaków) posiadać może o wiele większe znaczenie oświatowe, niż 10 czytelni zorganizowanych np. w powiecie tarnobrzeskim lub żywieckim (gdzie ludność polska stanowiła prawie 100%). Te powody wpłynęły na rozwinięcie sieci placówek propagujących czytelnictwo przede wszystkim w powiatach Galicji Wschodniej. W Galicji Zachodniej i Środkowej utworzono ich znacznie mniej. Ta tendencja utrzymywała się we wszystkich latach⁴⁴.

Zobaczmy rozwój „punktów bibliotecznych” w powiecie Kraków. Na jego obszarze założyło TSL średnią liczbę placówek w porównaniu do ich liczby w innych powiatach w tym samym okresie. Funkcjonowało np. w 1904 r. 15 „punktów bibliotecznych”, w kolejnym 17. Znacznie więcej było już placówek udostępniających książki w 1909 roku – 36, w roku następnym ich liczba spadła do 22⁴⁵.

Czytelnie i wypożyczalnie w pow. Kraków były prowadzone przez kilka kół, których liczba się zmieniała. „Punkty biblioteczne” różniły się organizacją oraz liczbą posiadanych dzieł i udostępnianych pism. Przykładowo w 1910 roku przedstawiało to się następująco:

- krakowskie I Koło TSL prowadziło czytelnie i wypożyczalnie w Bolechowicach (161 dzieł); Bronowicach Wielkich (88 dz.); Kobylanach (126 dz.); Łobzowie (150 dz.); Mydlnicy (152 dz.); Mydlnikach (117 dz. i 5 pism); Prądniku Czerwonym (168 dz.); Rząsce (86 dz.); Toniach (90 dz.) razem 9;
- krakowskie IV Koło TSL miało placówki w Balicach (105 dzieł i 4 pisma); Mogile (111 dz. i 1 p.); Morawicy (422 dz. i 3 p.), Zielonkach (126 dz. i 1 p.) – razem 4;

⁴⁴ Zob. np.: *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1908...*, s. 71; *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1909...*, s. 207; *Sprawozdanie z działalności TSL w jubileuszowym roku 1910...*, s. 362–363.

⁴⁵ *Sprawozdanie z działalności TSL za lata 1904...*, s. 24; *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1905...*, s. 34; *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1909...*, s. 68; *Sprawozdanie z działalności TSL w jubileuszowym roku 1910...*, s. 362–363.

- krakowskie VI Koło TSL opiekowało się tylko jednym punktem w Zabierzowie (170 dz.);
  - krakowskie VII Koło TSL miało też tylko jedną placówkę w Bronowicach Małych (81 dz. i 5 p.);
  - Koło TSL w Czernichowie wspomagało pracę krakowskich kół prowadząc duże placówki biblioteczne w: Czernichowie (868 dz.); Liszkach (321 dz.); Liszkach (16 p.); Rusocicach (391 dz.); Wołowicach (294 dz.) – razem 5⁴⁶.
- Pięć kół TSL prowadziło na obszarze powiatu Kraków w 1910 roku 24 „punkty biblioteczne” udostępniające księgozbiór liczący od 81 dzieł (w Bronowicach Małych) do 868 dzieł (w Czernichowie). Udostępniano też pisma, ale tylko w 6 czytelnich.

Rozwojem sieci „punktów bibliotecznych” zajmowały się nie wszystkie koła TSL istniejące na terenie danego powiatu. Wykazywały się różną – większą lub mniejszą – aktywnością, np. w 1908 r. na 258 kół tylko 18 nie prowadziło tej działalności, a więc ok. 7%. Pracujące najaktywniej na tym polu koła miały następującą liczbę placówek: tarnopolskie – 113, krakowskie akademickie – 48, jarosławskie – 46, trembowelskie – 43, lwowskie akademickie – 39, jasielskie – 37, tarnowskie – 36; 18 kół założyło tych placówek od 20 do 35; 27 kół od 10 do 20; 34 koła ponad 5, reszta – w liczbie 154 kół założyła od 1 do 5 placówek propagujących czytelnictwo. Przeciętnie zatem na jedno koło przypadało nieco ponad 6 „punktów bibliotecznych”⁴⁷.

Z podobną aktywnością i zaangażowaniem prowadziły koła TSL upowszechnianie czytelnictwa do wybuchu I wojny światowej. W latach 1914–1918 uległo zahamowaniu zakładanie „punktów bibliotecznych”, a wiele z istniejących placówek przestało funkcjonować. Tworzeniem nowych „punktów bibliotecznych” zajmował się głównie ZG. Propagowano czytelnictwo poprzez organizację bibliotek przeznaczonych dla nowych kręgów czytelniczych. Organizowano oddzielnie biblioteki dla ludności cywilnej oraz uczestniczącej w działaniach wojennych. Tą działalnością objęto ziemie znajdujące się pod berłem Habsburgów, a także Królestwo Polskie i Wołyń⁴⁸.

Towarzystwo organizowało „punkty biblioteczne” na wsi i w mieście. Na wsi zakładano placówki biblioteczne w celu dostarczenia ludności do „czytania na miejscu i [...] drogą wypożyczeń książek i pism pożytecznych [...] a dla koła miały one stanowić punkt oparcia w dalszej pracy oświatowej przez wykłady i pogadanki”⁴⁹. Ponadto zakładano, że

w środowisku wiejskim działające [...] czytelnice mają uchronić wieśniaków od zapomnienia sztuki czytania i od analfabetyzmu [...] podnieść poziom umysłowy ludności, wpły-

⁴⁶ *Sprawozdanie z działalności TSL w jubileuszowym roku 1910...*, s. 293.

⁴⁷ *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1908...*, s. 36.

⁴⁸ Szerzej zob.: *Sprawozdanie ZG TSL za rok 1914–1915*, Kraków 1916, s. 26–48; *Sprawozdanie ZG TSL za rok 1916*, Kraków 1917, s. 96–98; *Sprawozdanie ZG TSL za rok 1917*, s. 54–56; *Sprawozdanie ZG TSL za rok 1918*, s. 61.

⁴⁹ *Uwagi o zakładaniu...*, s. 316.

wać na lud umoralniająco poprzez oderwanie go od karczmy i niegodziwych rozrywek, a dostarczać mu rozrywek szlachetnych⁵⁰.

Z czasem zaczęło Towarzystwo organizować też wypożyczalnię w miastach, po to, by

przez udostępnianie książek do czytania utrwalić, u młodzieży zwłaszcza, nabytą w szkole powszechniej umiejętność czytania i zachęcić do rozszerzania zakresu zainteresowań tej młodzieży dla wiedzy przez czytelnictwo, a zarazem odciągnąć ją od pijaństwa i uchronić od zdegenerowania na tym tle⁵¹.

Zakładanie pierwszej bezpłatnej wypożyczalni miejskiej w Krakowie w 1895 roku przebiegało następująco:

Dr Adolf Gross, Maria Siedlecka, profesorowie Cybulski i Bujwid z żoną oraz i inni działacze gorąco zajęli się sprawą. Wciągnęli sobie do pomocy młodzież akademicką, która też z zapałem zbierała na ten cel pieniądze, książki i różne dary w naturze. Wśród tych akademików najgorliwszy był Zygmunt Klemensiewicz, obdarzony zdolnością zjednywania ludzi dla swych celów, w czym podobny był do inicjatorki tej imprezy Marii Siedleckiej. Dzielnie też dopomagał jej we wszystkich zbiórkach i przedsięwzięciach dochodowych, urządzanych na rzecz tych bezpłatnych wypożyczalni. A gdy założenie pierwszej takiej biblioteki zostało bardzo ułatwione przez ofiarność dra Grossa, który bezinteresownie odstąpił na ten cel lokal przy ul. Grodzkiej wraz z urządzeniem⁵².

Miejska wypożyczalnia w Krakowie powstawała przy współdziałaniu finansowym społeczeństwa, co miało też miejsce w wypadku innych placówek TSL udostępniających książki.

Towarzystwo oddało społeczeństwu do dyspozycji w Krakowie też inne placówki biblioteczne. Ich liczba zmieniała się. Różniły się miejscem usytuowania, księgozbiorem, kręgiem czytelników.

W 1904 r. utworzono przy Zarządzie Głównym wypożyczalnię przeznaczoną wyłącznie dla członków Towarzystwa. Korzystający z niej czytelnik (działacz TSL, na ogół mieszkający w Krakowie, którego stać było na opłatę za lekturę wynoszącą 1 centa na dobę za jedną książkę) mógł skorzystać z książek kupowanych do oceny przez komisję kwalifikacyjną ZG oraz takich, „które nie nadają się do wypożyczeń wiejskich, specjalne wymagające gruntownej wiedzy”⁵³. Funkcjonowanie tej wypożyczalni przedstawia tab. 1.

⁵⁰ *Nasza czytelnia ludowa*, „Miesięcznik TSL” 1905, nr XII, s. 473.

⁵¹ ZN. im. Oss., Jadwiga z Sikorskich Klemensiewiczowa, Ludzie i sprawy minionej epoki. Półwiecze pracy społecznej. Wspomnienia żony o mężu Zygmuncie Klemensiewicz, sygn. 15405/II, s. 10.

⁵² Ibidem; zob.: Jadwiga z Sikorskich Klemensiewiczowa, *Przebojem ku wiedzy. Wspomnienia jednej z pierwszych studentek krakowskich z XIX wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1961, s. 272.

⁵³ *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1904...*, s. XI.

Rok	Liczba czytelników	Liczba wypożyczonych książek	Dochód w koronach
1904*	438	3297	378,95
1905	24451	30122	brak danych
1906**	25920	36556	3765,70
1907	36883	50340	5162,94
1908	38227	51776	5535,84

Tabela 1. Działalność wypożyczalni przy ZG TSL w latach 1904–1908

*od października do grudnia; ** dane wg Sprawozdania za rok 1907

Źródło: *Sprawozdania TSL za lata 1904–1908.*

Założyciel	Usytuowanie	Ilość książek	
Koło TSL w Krakowie I	Szkoła im. Długosza	24	
	Szkoła im. Św. Kingi	42	
	Szkoła im. Jachowicza	135	
	Szkoła im. T. Kościuszki	58	
	Szkoła przy pl. Matejki	213	
	Bursa hr. Potockiego	235 i 5 pism	
Koło TSL w Krakowie II	Nowa Wieś	140	
	Szpital św. Łazarza	–	
Koło TSL w Krakowie III	Grzegórzki	–	
	Piaski	367	
	Wesoła dla dorosłych	448	
	Wesoła dla dzieci	433	
	Kazimierz	150	
	Dębniki	300	
	Grzegórzki	210	
	Czarna Wieś	246	
	Koło TSL w Krakowie IV	Zwierzyniec	725
		Grzegórzki	340
Koło TSL w Krakowie VI	Fabryka Herliczki	152	
	Ochronka	86	
	Nowa Wieś narodowa	74	

Tabela 2. Wypożyczalnie i czytelnie TSL w Krakowie w 1910 r.

Źródło: *Sprawozdanie z działalności TSL w jubileuszowym roku 1910...*, s. 292–293.

Wypożyczalnia działająca przy ZG Towarzystwa w latach 1904–1908 stale zwiększała liczbę czytelników i wypożyczonych książek. Liczba wypożyczeń przewyższa w każdym roku liczbę czytelników, co może wskazywać, że część czytelników wypożyczała więcej niż jedną książkę. Wypożyczalnia z roku na rok osiągała też wyższy dochód, który zasilał ZG TSL.

Ta spełniająca dobre swą rolę wypożyczalnia była administrowana przez ZG do października 1909 r., a potem przeszła w zarząd Krakowskiego Związku Okręgo-

wego⁵⁴. Od owego momentu ZG zaczął myśleć o stworzeniu na bazie zgromadzonego w niej księgozbioru miejskiej biblioteki publicznej dla Krakowa⁵⁵.

Na terenie Krakowa funkcjonowały również inne wypożyczalnie i czytelnie TSL. Poznajmy organizację placówek działających np. w roku 1910, co przedstawia tab. 2.

Placówki upowszechniania czytelnictwa prowadzone w Krakowie przez miejscowe koła TSL dysponowały niewielkimi księgozbiorami liczącymi od 24 do 725 tytułów. Liczba książek przypadających średnio na jedną taką placówkę w ciągu lat ulegała dość znacznym wahaniom, ale stale była niska.

H. Radlińska policzyła, iż przeciętne czytelnie i wypożyczalnie TSL posiadały księgozbiór liczący ok. 130 woluminów⁵⁶. Podobnie szacowali, tyle, że księgozbiór wszystkich „punktów bibliotecznych” Towarzystwa, K. Wojciechowski, A. Światło i J. Potoczny⁵⁷. TSL dysponowało na obszarze Galicji w 1910 r. w 1926 placówkach 296 755 książkami i 3507 pismami. Przeciętnie przypadało więc na jedną placówkę 150 książek i 2 pisma⁵⁸.

Towarzystwo udostępniało książki za darmo i za odpłatnością⁵⁹. Statuty przewidywały wypożyczanie książek za opłatą osobom niebędącym członkami kół, czytelnii itp. Zapis ten powodował wytworzenie się swego rodzaju dwoistości systemu przejawiającego się np. w funkcjonowaniu na terenie Krakowa kilku wypożyczalni bezpłatnych i równocześnie płatnej wypożyczalni przy Zarządzie Głównym⁶⁰. Towarzystwo udostępniało książki za odpłatnością tylko ze względu na trudną sytuację finansową organizacji, a także ze względów pedagogicznych i prestiżowych. Pobierane opłaty były znacznie niższe aniżeli w placówkach umożliwiających jedynie korzystanie z książek za odpłatnością.

Korzystanie z punktów TSL udostępniających książki do domu było możliwe tylko w ciągu kilku godzin, kiedy były one otwarte. Czytelnicy mieli niekiedy utrudnione korzystanie z księgozbiorów Towarzystwa z powodu przerw w działalności bibliotek wynikłych z braku odpowiedniego kierownika, bądź też z „zaczynania” książek⁶¹.

Z sieci „punktów bibliotecznych” TSL korzystała różna liczba czytelników. Znacznie więcej czytelników korzystało z miejskich bibliotek publicznych – powy-

⁵⁴ *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1909...*, s. 75.

⁵⁵ *Sprawozdanie z działalności TSL w jubileuszowym roku 1910...*, s. 104.

⁵⁶ H. Radlińska, *Zagadnienia bibliotekarstwa i czytelnictwa*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1961, s. 83.

⁵⁷ K. Wojciechowski, *Oświata ludowa 1863–1905 w Królestwie Polskim i Galicji*, Warszawa 1954, s. 62; A. Światło, *Oświata a polski ruch robotniczy 1876–1939*, Warszawa 1981, s. 188; J. Potoczny, *Rozwój elementarnej oświaty dorosłych w Galicji doby autonomicznej 1867–1918*, Rzeszów 1988, s. 176.

⁵⁸ *Sprawozdanie z działalności TSL w jubileuszowym roku 1910...*, s. 362–363.

⁵⁹ K. Maleczyńska, *Ogólna charakterystyka...*, s. 56; tejsze, *Udostępnianie książki...*, s. 82.

⁶⁰ *Różne wiadomości*, „Miesięcznik TSL”, 1905, nr 11, s. 466; K. Maleczyńska, *Udostępnianie książki...*, s. 83.

⁶¹ *Z ruchu kół*, „Miesięcznik TSL”, 1903, nr 4, s. 53; J. Albin, op. cit., s. 99; K. Maleczyńska, *Książki i biblioteki...*, s. 162.

żej 150, niż działających na wsi – poniżej 50⁶². Zauważyć można było wyższą aktywność czytelnictwa w punktach mieszczących się w Zachodniej Galicji, mniejszą zaś w Galicji Wschodniej, proporcjonalnie do liczby ludności nieumiejącej czytać i pisać⁶³.

Zdaniem K. Maleczyńskiej skład socjalny korzystających z bibliotek Towarzystwa był dość zróżnicowany. Z wypożyczali korzystała przede wszystkim młodzież rzemieślnicza, wszelka młodzież ucząca się oraz w pewnych wypadkach inteligencja pracująca. Mimo to 30–70% stanowili robotnicy⁶⁴.

W doborze książek do sieci punktów, jak i w propagowaniu czytelnictwa TSL wychodziło z założenia,

że większym złem jest niechęć do książek lub choćby brak zamiłowania do czytania, niż czytanie pierwszej lepszej książki, której wartość z tego lub owego względu kwestionujemy. Ten, kto się do czytania przyzwyczaił, choć przeczyta raz i drugi książkę niewłaściwą lub nawet szkodliwą, przez samą ciekawość do innych książek dobrać się potrafi i z czasem sąd sobie o wartości przeczytanego wyrobi. Nie znaczy to bynajmniej, że każda bez wyjątku książka nadaje się do czytelnictwa i wypożyczalni naszych: przeciwnie należy książki dobierać jak najstaranniej, a przede wszystkim stanowczo szkodliwe usuwać, jednakże pamiętając o tym, że czytelnictwo i wypożyczalnia TSL są ogniskami, w który rozwijać mamy czytelnictwo w ogóle, a nie tylko czytelnictwo pewnych książek czy czasopism⁶⁵.

Towarzystwo zmierzało zatem do tego, by rozbudzić wśród ludu wiejskiego i miejskiego „żywołową nieraz żądzę” czytania. Zajmowało się więc propagowaniem czytelnictwa i zabiegało o planowe tworzenie dostępnych zbiorów. Zdarzało się też jednak, że powstawały one przypadkowo, np. na bazie darowizn książek. Otrzymywano np. książki od Towarzystwa im. ks. Piotra Skargi⁶⁶.

W księgozbiorach starało się TSL mieć książki, które mogły „dostarczać tak członkom, jak i nie członkom Towarzystwa, dzieł i czasopism treści religijno-moralnej, polityczno-beletrystycznej, historycznej, gospodarczej, przemysłowej lub fachowej”⁶⁷.

Koła TSL zakupywały specjalnie dla potrzeb mniejszych bibliotek, szczególnie wiejskich, wydawnictwa „Macierzy Polskiej”, K. Wojnara, Leitgebera, egzemplarze „Wieczoru pod Lipą” oraz „Kartonów Galerii Królów Polskich” (zapewne był to matejkowski poczet królów polskich), „Bibliotek dzieł wyborowych żywo-

⁶² *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1911*, Kraków 1912, s. 140–141.

⁶³ Por.: J. Albin, op. cit., s. 98; K. Maleczyńska, *Udostępnianie książki...*, s. 84.

⁶⁴ K. Maleczyńska, *Udostępnianie książki...*, s. 96.

⁶⁵ *Po Walnym Zgromadzeniu*, „Miesięcznik TSL” 1905, nr 5–6, s. 135.

⁶⁶ H. Kramarz, *Książka w pierwszym dziesięcioleciu Towarzystwa im. Piotra Skargi 1908–1918 (w świetle archiwaliów lwowskich)*, [w:] Kraków – Lwów. *Książki, czasopisma, biblioteki*, pod red. H. Kosętki, t. VII, s. 251–252, 257.

⁶⁷ *Po Walnym Zgromadzeniu ...*, s. 39–40.

tów świętych” P. Skargi i innych⁶⁸. W bibliotekach miejskich gromadzono natomiast dzieła bardziej specjalistyczne, np. w wypożyczalniach krakowskich dominowały książki naukowe⁶⁹. W księgozbiorach znajdowały się także popularna seria książek dla ludu polskiego w Galicji wydawana w latach 1882–1920 przez Wydawnictwo Ludowe⁷⁰.

Niektóre biblioteki TSL ogłaszały drukiem w formie katalogu spis, niekiedy bardzo obszerny, publikacji tworzących ich księgozbiór. Uczyniły tak m.in. biblioteki w Krakowie, Lwowie, Tarnopolu, Rzeszowie⁷¹. Katalogi służyły tym instytucjom do kompletowania i uzupełniania księgozbiorów i były pomocne w kontaktach z czytelnikami.

Towarzystwo propagowało nie tylko czytanie książek, ale i prasy. Jednakże w tym przypadku „ZG zawsze uważał, że nie jest jego rzeczą dawać kołom, czy nawet samym czytelnikom jakiegokolwiek dyrektywy w tym względzie”⁷². Koła miały więc w szerzeniu czytelnictwa czasopism zupełną swobodę działania.

Towarzystwo Szkoły Ludowej stawiało sobie za cel nie tylko popularyzację książek i prasy wśród szerokich rzesz czytelników, ale i przyciąganie ich przez odpowiednią propagandę i akcje oświatowe. Organizowano wieczory wspólnego czytania książek i prasy. Czytano głównie literaturę piękną o charakterze patriotyczno-wychowawczym, piśmiennictwo religijne i różne dziełka, jak np. poradniki praktyczne⁷³. Ponadto prowadzono odczyty, wykłady, pogadanki, kursy. Niekiedy urządzano przedstawienia teatralne, wycieczki, zakładano zespoły amatorskie itp.

„Punkty biblioteczne” TSL były ogniskami życia kulturalno-oświatowego danej społeczności. Często ich otwarcie stawało się punktem zwrotnym, od którego wzrastało zainteresowanie ludności postępem społecznym i myślą narodową⁷⁴. Starano się, by uruchomienie działalności każdej placówki bibliotecznej przebiegało uroczysto. Jego oprawę tworzyły więc uroczyste przemówienia, wykłady, deklamacje, przedstawienia amatorskie, wspólne śpiewy pieśni narodowych i patriotycznych⁷⁵.

⁶⁸ Z *ruchu kół*, „Miesięcznik TSL” 1902, nr 2, s. 25, 38; *Różne wiadomości*, „Miesięcznik TSL” 1903, nr 3, s. 44; K. Maleczyńska, *Udostępnianie książki...*, s. 78.

⁶⁹ Z *ruchu kół*, „Miesięcznik TSL” 1902, nr 4, s. 133; K. Maleczyńska, *Udostępnianie książki...*, s. 78.

⁷⁰ J. Szocki, *Wydawnictwo Ludowe – popularna seria książek dla ludu polskiego w Galicji (1881–1920)*, „Ze Skarbcza Kultury” 1990, z. 50, s. 85.

⁷¹ Zob.: *Katalog Wypożyczalni Książek Krakowskiego Związku Okręgowego TSL w Krakowie*, Kraków 1910; *Katalog Publicznej Biblioteki Lwowskiego Związku Okręgowego Towarzystwa Szkoły Ludowej*, Lwów 1912; *Spis dzieł księgozbioru Koła TSL w Rzeszowie. Dział powieściowy i popularnonaukowy*, Rzeszów 1913; T. Wisłocki, *Katalog Publicznej Biblioteki Lwowskiego Związku Okręgowego Towarzystwa Szkoły Ludowej*, Dod. 1, Lwów 1914.

⁷² *Sprawozdanie z działalności TSL w Krakowie za rok MCMIV...*, s. XX–XXI.

⁷³ Zob.: E. Podgórska, *Sytuacja szkolnictwa...*, s. 284; K. Maleczyńska, *Udostępnianie książki...*, s. 90, 96; tejsze, *Książki i biblioteki w Polsce w okresie zaborów*, Wrocław 1987, s. 172–173.

⁷⁴ Zob.: *Czytelnie ludowe*, „Nasz Kraj” 1906, z. 18, s. 15–17.

⁷⁵ ZN im. Oss., J. Porembalski, *Moja praca w TSL. Wspomnienia*, cz. 1, sygn. 15395/II, s. 6; *Uwagi o zakładaniu...*, s. 320–321; T. Aleksander, *Działalność Towarzystwa. Szkoły Ludowej na Sądecku*, „Rocznik Sądecki” 1973, T. XIV, s. 153.

W opinii A. Stapińskiej-Pająk czytelnice TSL „można uznać za prototyp późniejszych świetlic [...] funkcjonujących i rozwijających się z dużą intensywnością w Drugiej Rzeczypospolitej”⁷⁶.

Edytorstwo książek przez TSL

Towarzystwo prowadziło działalność wydawniczą już od pierwszych lat istnienia. Publikowano i rozprowadzano broszury, książki, czasopisma i kalendarze. Część wydawnictw Towarzystwa stanowiły nalepki, pocztówki, telegramy, portrety, reprodukcje obrazów itp. Drukowano też statuty, regulaminy, instrukcje, protokoły i inne materiały organizacyjne. Jej prowadzenie wspomagało raczej rozwój czytelnictwa oraz propagowanie „żywego słowa”.

Działalność wydawniczą prowadzono dorywczo i bezplanowo. ZG TSL miał jednakże ambicje kształtowania pewnego wzorca wydawnictw ludowych. W 1902 r. zorganizowano przy ZG komisję kwalifikacyjną – o czym już wspomniano, a w 1904 roku utworzono zaś sekcję wydawniczą⁷⁷. Pracujący tam działacze zabiegali by oferta wydawnicza prezentowała dobry poziom i aby firmujący ją znak TSL dawał gwarancję jej wartości i przydatności. Realizację tych planów utrudniał brak środków materialnych, a niekiedy też prac na odpowiednim poziomie⁷⁸.

Jednymi z pierwszych wydawnictw Towarzystwa były niewielkie objętościowo broszury przedstawiające sytuację oświatową panującą w tym czasie w Galicji. Wydrukowano je w Krakowie⁷⁹. Broszury o nakładzie 10 000 egzemplarzy rozpowszechniały również informacje o TSL i zachęcały do wstąpienia w jego szeregi lub wspierania finansowego podejmowanych przez działaczy prac⁸⁰.

W późniejszym okresie TSL publikowało broszury prezentujące węższy lub szerszy zakres prowadzonej działalności⁸¹. Do tego typu publikacji można zaliczyć napisane przez działaczy z racji obchodów rocznic powstania organizacji⁸². W for-

⁷⁶ A. Stapińska-Pająk, *Polska oświata dorosłych w Galicji na przełomie XIX i XX wieku. Kierunki i formy pracy*, [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 3, *Nauka i oświata*, pod red. A. Meissnera, Rzeszów 1995, s. 245.

⁷⁷ Biblioteka PAN w Krakowie, *Materiały do dziejów TSL J. Zielińskiego*, sygn. 7797, k. 136; *Sprawozdanie z działalności TSL w Krakowie za rok MCMIV...*, s. XI–XII.

⁷⁸ Szerzej zob.: *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1907...*, s. 14–15; *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1908...*, s. 21; *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1909...*, s. 46–47; *Sprawozdanie z działalności TSL w jubileuszowym roku 1910...*, s. 83–84.

⁷⁹ W. Szuszkiewicz, *Przez oświatę do wolności*, Kraków 1993; M. Danielak, *3760700 analfabetów*, Kraków 1893.

⁸⁰ Por.: R. Terlecki, op. cit., s. 161.

⁸¹ P. Ciompa, *Pierwsze dziesięciolecie Towarzystwa Szkoły Ludowej pod względem finansowym (1892–1902)*, Kraków 1904; J. Lewicki, *Bursa TSL we Lwowie*, Kraków 1907; M. Stępowski, *Co się stało z Darem Grunwaldzkim?* Kraków 1912; *Odbudowa i przebudowa bibliotekarstwa TSL po wojnie*, Kraków 1917.

⁸² M. Stępowski, *Towarzystwo Szkoły Ludowej...*; Z. Próchnicki, *Dwudziestopięciolecie Towarzystwa Szkoły Ludowej (3 maja 1891 – 3 maja 1916)*, Lwów 1916.

mie broszurowej publikowano też odczyty i wykłady opracowywane przez działaczy na potrzeby prowadzonej akcji odczytowej⁸³.

W następnych latach Towarzystwo poszerzyło zakres tematyczny swych wydawnictw oraz ich liczbę. Znaczny rozwój działalności edytorskiej był powodowany głównie uwzględnianiem potrzeb prowadzonych „punktów bibliotecznych”, jak też akcji odczytowej. Drukowano więc pozycje, które nadawały się przede wszystkim do zbytu wewnętrznego w Towarzystwie. Pojawiły się wydawnictwa książkowe.

Wśród wydanych przez ZG publikacji wyróżnić można książki historyczne (powieści i popularnonaukowe), np.: M. Bałucki, *Przebudzeni. Powieść na tle wypadków 1863 r.*, S. Radzikowski, *Powstanie Choczołowskie*, M. Sokolnicki, *Wojna roku 1809*, tegoż autora *Juliusz Słowacki wychowawcą narodowym*, I. Leszko, *Juliusz Słowacki – jego życie i dzieła*, tejeż autorki *Walerian Łukasiński i jego czasy*, M. Wysłouchowa, *Kornel Ujejski, jego życie i dzieła*; powieści i opowiadania m.in. T.T. Jeża – *Uskoki* (3 tomy), tegoż autora *Dachijszczyzna* (2 tomy), M. Konopnickiej *Z roku 1835*; zbiory wierszy, pieśni narodowych i ludowych, np. *Gwiazdka TSL dla dziatwy polskiej: zbiorek utworów wierszem i prozą*, *Pieśni narodowe*, *Janek z Bugaja – Wiejskich piosenek czar na Grunwaldzki Dar*; książki dla dzieci, m.in. B. Ostrowska – *O Janku Planetniku*; prace z zakresu oświaty dorosłych, np.: W. Badura – *Wielkie Księstwo Krakowskie pod względem oświaty i kultury*; Z. Daszyńska-Golińska *Spółki handlowe i rolnicze*, M. Stępowski – *Setlementy angielskie a praca oświatowa wśród robotników w Polsce*⁸⁴.

Wiele książek i broszur było wydawnictwami okolicznościowymi drukowanymi przez ZG, jak również koła i związki okręgowe z okazji różnych rocznic i obchodów narodowych.

Wszystkie wymienione broszury i książki były wydane nakładem Zarządu Głównego TSL, a wydrukowane przez wybrane do tego różne drukarnie polskie, mieszczące się głównie w Krakowie.

Broszury i książki były też publikowane przez koła i związki okręgowe. Czyniono to jednak sporadycznie. Przykładowo: nakładem krakowskiego Związku Okręgowego TSL, w pięknym wydaniu, ozdobionym przez artystę J. Bukowskiego w układzie muzycznym S. Bursy, wyszła „Bogurodzica”⁸⁵.

Od 1908 roku intensywną działalność wydawniczą przejawiającą się w publikacji broszur dla potrzeb akcji odczytowej rozpoczęło krakowskie Koło TSL im.

⁸³ J. Strokowa, *O pracy oświatowej wśród kobiet wiejskich*, Kraków 1907; S. Srokowski, *Środki rozszerzania i pogłębiania pracy TSL*, Kraków 1908; W. Sikora, *Zadania Towarzystwa Szkoły Ludowej. Wykład popularny przeznaczony na uroczystości narodowe, zebrania inauguracyjne TSL i wiece oświatowe*, Kraków 1914.

⁸⁴ *Sprawozdanie z działalności TSL w Krakowie za rok MCMIV...*, s. XII; *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1909...* s. 46–47, *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1907...*, s. 15; *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1908...*, s. 21; *Sprawozdanie z działalności TSL w jubileuszowym roku 1910...*, s. 82–84; M. Stępowski, *Towarzystwo Szkoły Ludowej...*, s. 132; R. Terlecki, op. cit., s. 161.

⁸⁵ *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1912*, Kraków 1913, s. 141; M. Stępowski, *Towarzystwo Szkoły Ludowej...*, s. 132.

J. Słowackiego. Jego nakładem ukazało się do roku 1911 co najmniej dwanaście pozycji: J. Strokowej, *Miłość ojczyzny*; M. Szukiewicza, *Kraków i jego pamiątki*. Część I, *Śródmieście* (z przeźrocami); M. Szukiewicza, *Kraków i jego pamiątki*. Część II, *Wawel, Katedra, Zamek* (z przeźrocami); J. Magiery, *O mowie polskiej*; B. Dyakowskiego, *Nasi pomocnicy i domownicy wśród zwierząt*. Część I, *Zwierzęta domowe i ich pochodzenie* (z przeźrocami); B. Dyakowskiego, Część II, *Nasi domownicy wśród zwierząt* (z przeźrocami); J. Bystrzyckiego, *Pierwszy pisarz polski Mikołaj Rej z Nagłowic*; W. Fuzka, *Wpływ alkoholu na kształtowanie się stosunków społecznych w gminie*; A. Matakiewicza, *Pogadanki popularne z dziedziny prawa, I. O ochronie posiadania, II. O interesach ratalnych*; M. Gojskiego, *Znaczenie dziejowe bitwy pod Grunwaldem* (z przeźrocami); M. Stopyry z Brzozy Stadnickiej, *O znaczeniu kólek rolniczych*; L. Włodka, *Kolonie polskie w Panamie* (z przeźrocami)⁸⁶. Można było nabyć te broszury (np. w 1911 r. za 25 halerzy) w Centralnej Składnicy Książek w Krakowie⁸⁷.

Krakowskie Koło im. J. Słowackiego przygotowało broszury popularnonaukowe o treści patriotycznej, z zakresu nauki o języku polskim, literatury, historii, krajoznawstwa, prawa oraz na tematy związane z problemami społecznymi nurtującymi wieś oraz gospodarką rolną i pracą na roli. Broszury były wydawane starannie, a niektóre z nich zaopatrywano dodatkowo w komplet przeźroczy obrazujących omawiane zagadnienia.

Towarzystwo Szkoły Ludowej prowadząc akcję wydawniczą uwzględniło głównie potrzeby swoich czytelni i wypożyczalni oraz prowadzonych wykładów, odczytów i pogadanek. Drukowano więc książki i broszury o tematyce utylitarnej, kształcącej, wychowującej, patriotyczno-narodowej, przeznaczone dla dorosłych i dzieci.

Kolportaż książek przez Towarzystwo

Towarzystwo Szkoły Ludowej nie traktowało działalności kolportażowej priorytetowo. Stanowiła jedno ze źródeł dochodów Towarzystwa. Jej zasadniczą funkcją było upowszechnianie książki wśród ludności miejskiej i wiejskiej.

Jedną z metod kolportażu, które stosowało TSL już w pierwszych latach działalności było rozdawnictwo książek. Obdarowywano nimi szkoły, nauczycieli, dzieci, młodzież, ludność przy okazji różnych uroczystości, świąt narodowych itp.⁸⁸ Najczęściej były to publikacje służące do nauki czytania, liczenia, jak i o treści popularnonaukowej, moralno-religijnej, utwory poetyckie itp.⁸⁹

Szybko jednak stwierdzono, że lepsze efekty przyniesie umożliwienie korzystania z książek większej liczbie czytelników pochodzących z różnych grup społecz-

⁸⁶ Zob.: M. Stępowski, *Towarzystwo Szkoły Ludowej...*, s. 124.

⁸⁷ *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1911...*, s. 138–139.

⁸⁸ Zob.: *Statut i sprawozdanie ZG TSL za lata 1892–1896*, Kraków 1897, s. 33–39; *Sprawozdanie ZG TSL po koniec roku 1893*, Kraków 1894, s. 10–13; W. Sikora, *Towarzystwo Szkoły Ludowej...*, s. 15.

⁸⁹ E. Podgórska, *Sytuacja szkolnictwa...*, s. 282.

nych. W tym celu zaczęto prowadzić bezpłatny kolportaż książek do zakładanych przez siebie placówek bibliotecznych udostępniających księgozbiory ludności.

Nad kolportażem książek czuwała powołana przez Zarząd Główny komisja przedsiębiorstw⁹⁰. Bezpośrednio zajmowały się nim koła terenowe oraz Centralna Składnica Książek, która pełniła funkcję księgarni TSL. Jej zadaniem było gromadzenie książek, w tym wszystkich wydawnictw Towarzystwa, zakwalifikowanych i polecanych przez komisję kwalifikującą. Zajmowała się ponadto sprzedażą oraz bezpłatnym dostarczaniem książek do sieci „punktów bibliotecznych”, oczywiście, jeśli zakładające „placówkę biblioteczną” koło się do niej w tym celu zwróciło. Wydawała ona co roku lub co 2 lata „Katalog bibliotek normalnych” przeznaczony dla kół TSL⁹¹.

Zarząd Główny TSL utworzył w 1902 r. Centralną Składnicę Książek. Oferowała np. w 1905 r. 17 346 dzieł w 17 420 tomach za sumę 3223,88 koron. Znaczną ich część stanowiły książki wydane przez TSL. Kolportaż wydawnictw prowadzony przez tę instytucję początkowo z roku na rok wzrastał⁹². Najwyższy obrót osiągnięto w 1909 r., kiedy to rozprowadzono w różny sposób 41 tys. książek. W latach następnych zaznaczył się spadek obrotów i stagnacja związana ze złym stanem finansowym TSL, co powodowało np. w 1912 r. zaniechanie edytorstwa przez TSL, brak aktualnego katalogu oraz zamówień ze strony kół⁹³.

Kolportaż wydawnictw TSL za pieniądze oprócz Centralnej Składnicy Książek prowadziły koła. W tym celu organizowano kramy, uczyniły tak: lwowskie Koło Akademickie, brzeżańskie i winnickie w Brzeżanach. Działacze prowadzili ponadto kramy ruchome przy kościołach, na jarmarkach itp.⁹⁴

* * *

Towarzystwo Szkoły Ludowej uznawało książki za jeden z najważniejszych środków służących popularyzacji wśród szerokich mas społeczeństwa polskiego czytelnictwa, oświaty i kultury narodowej. Placówki propagujące czytelnictwo – czytelnice, wypożyczalnie, czytelnice z wypożyczalniami, biblioteki miejskie, biblioteki „ruchome” – zakładano we wszystkich środowiskach i na potrzeby różnych grup wiekowych i zawodowych. Ich księgozbiór był dostosowany do potrzeb lokalnego śro-

⁹⁰ Zob. np.: *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1907...*, s. 18–19; *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1908...*, s. 19–20; *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1909...*, s. 52–53; *Sprawozdanie z działalności TSL w jubileuszowym roku 1910...*, s. 88.

⁹¹ Zob. np. *Sprawozdanie za rok 1908...*, s. 37.

⁹² Zob. np.: *Sprawozdanie z działalności TSL w Krakowie za rok MCMIV...*, s. IX–X; *Sprawozdanie z działalności TSL w Krakowie za rok 1905...*, s. X–XI; *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1907...*, s. 10–12; *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1908...*, s. 12–14; *Sprawozdanie z działalności TSL za rok 1909...*, s. 66–68; *Sprawozdanie z działalności TSL w jubileuszowym roku 1910...*, s. 96–98.

⁹³ *Sprawozdanie za rok 1912...*, s. XLIII*.

⁹⁴ *Sprawozdanie z działalności TSL w jubileuszowym roku 1910...*, s. 102; *Kram Akademickiego Koła TSL we Lwowie*, „Nasz Kraj” 1906, z. 18, s. 26.

dowiska czytelniczego. Permanentna troska o efektywność prowadzonych prac i podejmowanych działań (przejście od prac ilościowych do jakościowych) wskazują, że zabiegano o to, by książka dotarła do szerokich mas społeczeństwa polskiego i niosła treści oddziaływające na jego świadomość narodową oraz społeczno-polityczną. Ponadto ułatwiła ludności polskiej zamieszkałej na obszarze Galicji przyswajanie wiedzy poza szkołą, przeciwdziałając tym samym wtórnemu analfabetyzmowi.

Towarzystwo Szkoły Ludowej było jedną z najefektywniejszych organizacji popularyzujących książkę i czytelnictwo w Galicji w latach 1891–1918. Jego wkład w tym zakresie jest niepodważalny i wymaga prowadzenia dalszych badań.

**The role of book in the activity of "Towarzystwo Szkoły Ludowej" (1891-1918)
(The People's School Society)
A sketch to the history of book in Krakow**

Abstract

The turn of the twentieth century was a period of intensified development of various forms of organized social life. One of the societies established at that time was Towarzystwo Szkoły Ludowej (The People's School Society). It was founded in Krakow in 1891 to commemorate the hundredth anniversary of the Constitution of 3rd May. The Society made associations to the national, progressive traditions and patriotic attitudes of the Poles. It was active in two main directions: education and upbringing of children and youth (school education) and popularization of education and national culture among adults (non-school education). The undertaken tasks were inspired by the motto "through education to freedom".

Books were a medium used by TSL in all kinds of its activities. Books were used to realize the most important of all tasks – to popularize education. They were also used to promote readership. A network of libraries was created, which provided books but also encouraged self-study. Books were one of the sources of income for the Society. TSL published books that had been considered useful for the Polish people or which presented the activity of the Society. TSL also took care of the distribution of books. The permanent concern about the efficiency of the conducted work and the undertaken tasks shows that the Society took efforts to provide the wide masses of the Polish society with books, so that they affected people's national and social-political awareness.